

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

Filmové, televizní a fotografické umění a nová média
Audiovizuální studia

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Hodnoty sametové revoluce a film

Jan Rousek

Vedoucí práce: Mgr. Petr Kubica

Oponent práce: MgA. Jaroslav Kratochvíl

Datum obhajoby: 3. 10. 2017

Přidělovaný akademický titul: MgA.

Praha, 2017

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE
FILM AND TV SCHOOL

Film, television and photographic art and new media
Audiovisual Studies

MASTER'S THESIS

Values of the Velvet Revolution and the Film

Jan Rousek

Thesis advisor: Mgr. Petr Kubica

Examiner: MgA. Jaroslav Kratochvíl

Date of thesis defense: 3. 10. 2017

Academic title granted: Master of Arts (MgA.)

Prague, 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma

Hodnoty sametové revoluce a film

vypracoval samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne

.....

podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá nejdůležitějšími audiovizuálními díly, které byly natočeny o sametové revoluci v Československu v roce 1989. Jejich vyznění dává do komparace se současnými historickými výzkumy o hodnotách, které si přála veřejnost v revoluci – demokracie, socialismus a nenásilí. Měří tak míru jejich revolučnosti, autenticity, autorského záměru a vlivu na diváka. Zastoupení hodnot revoluce je nejsilnější ve filmech natočených v letech 1989 – 1990. V ostatních jsou jen částečné zmínky, což ukazuje na ideologizaci audiovizuálních děl s odstupem času od historické události.

Abstract

The Master's thesis concerns with the most important audiovisual works that deal with the topic of the Velvet Revolution in Czechoslovakia in 1989. The thesis compares their meaning with contemporary historical research of the values that the revolutionary society intended – democracy, socialism and non-violence. Through this comparison it measures the revolutionary character, authenticity, author intention and their impact on viewers. The representation of the values is the most visible in films made between years 1989-1990. The other films include just partial mentions, which is a prove of the ideologisation of those audiovisual works made from the time distance.

Obsah

Úvod	7
1. Demokracie	11
1.1. Antidemokratické prvky	11
1.1.1. <i>Odstranění korupce a privilegií členů KSČ</i>	11
1.1.2. <i>Odstranění mocenského monopolu KSČ</i>	13
1.1.3. <i>Zrušení Lidových milic</i>	14
1.2. Demokratické prvky	15
1.2.1. <i>Svoboda</i>	17
2. Socialismus	22
2.1. Popularita pražského jara	23
2.2. Hledání nového významu	24
2.3. Vyrovnání se s vlastní minulostí	25
2.4. Alexandr Dubček	27
3. Nenásilí	33
4. Revizionistický pohled – blíže nezařaditelné	38
Závěr	40
Bibliografie	44

Úvod

V roce 2019 uplyne třicetileté výročí sametové revoluce. S blížícím se jubileem je nasnadě se zamyslet nad filmy, které se touto událostí zabývají, a to přesto, že těchto filmů není velký počet a tato práce se zabývá jen těmi nejdůležitějšími. Všechny filmy byly vysílány Českou, potažmo Československou televizí, a tudíž dopad většiny zmíněných snímků na formování obrazu revoluce byl silný. Všechny snímky pojí ústřední téma revoluce jako hlavního motivu díla. První filmy vznikaly již během revolučních dní (**Filmová kronika – Reflexe, Něžná revoluce, Náčelník nepromluví, Infarkt ocelového srdce, Jardův sedmnáctej**), druhá vlna následovala hned další rok a snažila se uspokojit „hlad“ diváků po průběhu sametové revoluce (**Obrazy z Čech, Jak nás viděl svět**). Jeden typ filmů byl stříhán z archivních a zpravodajských materiálů, druhý – méně častý – se natáčel již během revoluce (studentské filmy a **Infarkt ocelového srdce**). K první větší reflexi revoluce došlo k desátému výročí prostřednictvím filmů **Tenkrát** a **Polojasno**. Nulátá léta přinesla velkou dokumentární sérii **Labyrintem revoluce** (2006) a k dvacátému výročí natočil Igor Chaun film **Mrtvý student, který se nikdy nenarodil**. Posledním velkým dílem je pak jeden díl v seriálu **České století** Roberta Sedláčka. Zařadil jsem pro svou výjimečnost a dopad na veřejný obraz revoluce i díl pop-kulturního seriálu **Vyprávěj**.

Historiografie dodnes nemá a pravděpodobně ani nikdy nebude mít jasno, zda se v roce 1989 v Československu jednalo skutečně o revoluci. Tím spíše, když je tato otázka vznášena samotnými historickými aktéry. Petr Pithart k tomu v roce 1993 napsal: *„Ztrouchnivělá střecha sice spadla právě tehdy vskutku proto, že jsme se konečně dostavili na náměstí v tak hojném počtu, ale spadla by časem stejně sama.“*¹ Historik Jiří Suk, který napsal knihu **Labyrintem revoluce**, se přiklonil (už samotným názvem svého díla) k označení této historické události slovem *revoluce* a na podporu svého názoru vytkl tři kritéria revolučního hnutí, které formuloval sociolog Anthony Giddens: *„1. uplatnilo se v něm ‚masové sociální hnutí‘; 2. vedl k ‚procesu zásadních reforem a změn‘; nová moc ‚dosáhla alespoň části cílů, které si určila‘; 3. nebylo v něm sice*

¹ Petr PITHART, *Po devětaosmdesátém: Kdo jsme? Mezi vzpomínkami a reflexí. Texty z let 1992–1996,*

přítomno ‚násilí‘, ale aktéři obou stran jednali pod jeho bezprostřední hrozbou.“² Politolog a význačný teoretik demokracie Američan Robert A. Dahl uvedl moment, kdy dochází k zrodu demokracie: „*V některých dobách a na některých místech však dochází ke třem okolnostem, které podporují víru v demokratický proces. Určité osoby vytvoří celkem dobře definovanou skupinu nebo sdružení. Tato skupina je relativně nezávislá, nebo její členové věří, že se stane nezávislou na kontrole zvenčí. Nakonec se členové této skupiny cítí být stejně oprávněni vládnout – určitě v nějaké hrubší podobě.“³* Podstatné je, že lid (démós) sám revoluci prožíval, jak uvedl historik James Krapfl.⁴ Lid utvářel skupinky a davy, politicky se sdružil pod hlavičkou Občanského fóra (OF). Pokud byl lid základním prvkem demokratické revoluce, jaké byly jeho požadavky? Pokud je lid základem demokracie a revoluce, jak jsou požadavky lidu reflektovány ve filmu?

Revoluce už ze své podstaty přináší spoustu ideologie. Film, který vždy zobrazuje nějaký ideologický pohled, nemůže být obzvláště při zobrazení této historické situace nestranný. Přiklání se na jednu stranu, nebo se snaží být objektivní, volí témata, střihy atp. Vzniká autorské dílo, které je samo o sobě svébytné a vyjadřuje názory autora(ů), což může znamenat zároveň vyjádření širší, socio-kulturní skupiny.

Domnívám se, film o historické události, který (spolu)vytváří kolektivní paměť, je nutné zasadit do historického kontextu. Jako nejpřijatelnější se mi jeví dějiny tzv. „zdola“, dějiny ulice, ne čelních diskusí Občanského fóra a Komunistické strany Československa (KSCĚ). Většina publikací věnujících se listopadovým událostem se zaměřuje na politické špičky a obdobné směřování má i memoárová literatura. Historiografii dlouhou dobu unikal výzkum, který by se zabýval názorem mas. Existuje jen málo autentických pramenů, které by nám poskytly reprezentativní vzorek k zhodnocení názorových proudů ve společnosti. Jediný, kdo se tematikou zatím zabýval, byl Kanadčan James Krapfl, který ve své knize *Revolúcia s ľudskou tvárou* rozebírá rezoluce a prohlášení, které doputovaly do Občanských fór po celém Československu, tj. do okresních OF. Na

² Anthony GIDDENS, *Sociologie*, Praha 1999, s. 470–471. Citováno dle Jiří SUK, *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha 2009, s. 19.

³ Robert A. DAHL, *Demokracie a její kritici*, Praha 1995, s. 33.

⁴ James KRAPFL, *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultura a společenstvo v Československu po 17. novembri 1989*, Bratislava 2009, s. 106.

jeho výzkum jsem navázal vydáním článku *Adresát Občanské fórum*,⁵ v němž jsem zkoumal osobnější pramen, vynechal jsem hromadné rezoluce pracovních kolektivů, které řešil ve svém výzkumu Krapfl, a použil jsem dopisy veřejnosti, jež došly do Koordinačního centra OF v Praze.

Jelikož tento výzkum byl v něčem překvapivý a odlišný od „velkých“ dějin a reflektuje pohled „zdola“ na důležité události, myslím si, že je to oprávněný pohled na revoluční dění, které bylo tvořeno lidem, démosem. Zároveň konvenuje s vyzněním prvních filmů o revoluci. Tento výzkum mi bude oporou při uvažování o filmech o revoluci. Požadavky lidu totiž můžeme měřit „revolučností“ filmů, jejich spojení s „ulicí“. Poskytnou nám rovněž možnost nahlédnout na novější filmy a zamyslet se nad jejich prací s historickými skutečnostmi. Filmy tak budou dány do jasného historického kontextu.

Jak se kinematografie vypořádala se zobrazením revoluce? Tematická kvalitativní analýza dopisů došlých do KC OF přinesla následující distribuci nejpočetněji zastoupených veřejných požadavků tří tematických okruhů – **demokracie, socialismus a nenásilí**. Jak jsou tyto základní požadavky, základní kameny revoluce lidu ve filmech prezentovány? Podlehli tvůrci ideologizaci svých děl a odtrhli svá díla od dění na ulici?

Jak je paměť člověka ovlivněna médii? Umělec Pierre Huyghe vytvořil dvoukanálovou videoinstalaci *Third Memory* – třetí paměť. Východiskem pro jeho dílo se stal americký film *Dog Day Afternoon* (Pší odpoledne) natočený v roce 1975 Sidney Lumetem. Film vychází ze skutečné události, v které John Wojtowicz se svým přítelem Salem Naturilem přepadl banku. Naturil při přepadení zemřel a Wojtowicz dostal trest dvaceti let za mřížemi. Lupič prodal práva ke svému příběhu filmařům, ale odmítl jakékoliv konzultace se scénáristou. Poté, co byl film uveden do kin v hlavní roli s Al Pacinem, napsal Wojtowicz dopis časopisu *Life*, ve kterém upozornil na nepravdy uvedené ve filmu. Pierre Huyghe bere Wojtowicze po jeho propuštění z vězení na místo činu. Prochází s ním minutu po minutě každý okamžik osudného odpoledne. Na rozdíl

⁵ Jan ROUSEK, *Adresát: Občanské fórum, Praha, HOP, 4, č. 2, 2012.*

od nezveřejněného dopisu, kde Wojtowicz upozorňoval na chyby filmového zpracování, při rekonstrukci nevědomky přehrává gesta z filmu. Vzniká tak vyprávění postmoderního mýtu jednoho člověka - v instalaci na jednom plátně běží hollywoodský film (druhá paměť) a na druhém rekonstrukce s reálným aktérem (první paměť). Dílo pak upozorňuje na manipulativnost lidské paměti pod tlakem médií, reflektuje, do jaké míry je paměť na jakoukoliv událost v momentu dynamicky skládaná nejen ze skutečně prožitých událostí, ale také ze sekundárních pramenů (filmy, literatura, orální historie, legendy, mýty...) či z momentálního dění a diskurzu, v němž se aktér v danou chvíli pohybuje, tedy jakým způsobem je formovaná paměť třetí - paměť, z které my všichni v tuto chvíli lovíme vzpomínky na rok 1989.

1. Demokracie

V Československu byla tradice a zkušenost s fungováním demokracie z první republiky, i když byla od roku 1938 cíleně ničena a pamatovaly ji jen ty nejstarší ročníky. Přesto nebo právě proto lze rozeznat dosti vágní představy o skutečné podstatě demokracie, např. vůdce východního bloku Sovětský svaz tuto zkušenost zcela postrádal. Pojem demokracie se stal nálepkou, za kterou se schovávalo nemalé množství termínů, demokracie byla sice nejsilnějším požadavkem veřejnosti, ale její symboly musíme hledat v okrajových konturách.

1.1. Antidemokratické prvky

1.1.1. Odstranění korupce a privilegií členů KSČ

Jedním ze základních rysů listopadových dní byla vůle po odstranění prvků ze společnosti, které odporovaly zdravému fungování demokracie. Můžeme je nazvat jako antidemokratické. Jedním z nejpočetnějších požadavků bylo odstranění korupce a privilegií členů KSČ.

Korupce, tj. zneužití veřejné moci k vlastnímu obohacení, se nemusela vyznačovat jen přijetím úplatku, ale zahrnovala i klientelismus, benefity a privilegia pro určité osoby. Korupce ničí jakýkoliv politický systém,⁶ jistě pokrývá i demokracii, ale v revolučních dnech bylo na korupci nahlíženo jako na činitele, který odstraňuje rovnost ve společnosti - rovnost mezi straníky a bezpartijními. Členové nomenklatury KSČ dostávali různé výhody za služby straně, od bytů přes návštěvy specializovaných lékařských zařízení, možnosti nakoupit vybrané (i západní) potraviny. Jejich děti byly upřednostňovány při výběru na školy. Korupce přirozeně obsahovala i lhaní a postupně do sebe vtahovala širší okruh lidí. Tato metoda se stala účinnou obzvláště na konci socialismu, kdy byla efektivním nástrojem, jak udržet loajalitu straníků v ekonomicky

⁶ Rasma KARKLINS, *Typology of Post-Communist Corruption*, Problems of Post-Communism, 49, 2002, č. 4, s. 23.

slabém systému.⁷

Na privilegia určená pouze pro členy KSČ bylo nahlíženo jako na plýtvání veřejnými prostředky. Dopis, který došel do KC OF: „*Prosím vás, abyste neopomněli zařadit do svých požadavků zrušení privilegií straníků KSČ! V Rožnově p/Radhoštěm je pro funkcionáře KSČ speciální ‚Domov důchodců‘ pro funkcionáře krajského měřítka. Platí minimální poplatek v přepychovém prostředí.*“⁸ Film **Něžná revoluce**⁹ režisérů Jiřího Střechy a Petra Slavíka reflektoval požadavek ulice po odstranění zbytečného luxusu komunistických funkcionářů. V prvním záběru, který je snímán z vrtulníku, se objevuje Palác kultury, dnes Kongresové centrum v Praze. V komentáři je řečeno: „*Palác kultury. Jeden ze symbolů úspěchů socialismu vybudovaný v době, kdy jsme pociťovali nedostatek bytů, nemocnic, škol. Megalomanský pomník nikoli národa, ale vládců uplynulých čtyřiceti let. Produkt a jeviště podivuhodné kultury jedné strany.*“

Snímek na konci svého vyprávění vstupuje do stranické nemocnice. Kamera prochází luxusní prázdnou nemocnicí s prostornými pokoji: „*Skončila epocha nekontrolovatelné moci, epocha soukromých nemocnic, ve kterých si soudruzi daleko od hlučícího davu léčili mocenským bojem unavená těla. Zatímco v běžných zdravotnických zařízeních umírali lidé na chodbách.*“

Hraný film Filipa Renče **Polojasno**¹⁰ (k němuž se budeme ještě vracet) obsahuje alegorickou scénu, v níž předseda parlamentní vyšetřovací komise Jozef Stank vítá v komisi nového zástupce studentů: „*Chtěl by jsem [sic] upozornit osobně přátele ze studentského stávkového výboru, že my poslanci jako tu sedíme nejsme žádní prominenti režimu.*“, následuje stříh na otvírající se dveře výtahu, kde jsou noblesní číšníci ve fracích s luxusními pochoutkami, které jsou servírovány komisi.

Jak upozorňuje James Krapfl, bylo to pokrytecké chování, když strana sama kázala

⁷ Elemer Hankiss, *Pulapki społeczne*, Varšava 1986. Citováno dle Antoni Z. KAMINSKI, *Coercion*, s. 86.

⁸ J. ROUSEK, *Adresát*, s. 110.

⁹ *Něžná revoluce* [film]. Režie Jiří STŘECHA – Petr SLAVÍK, Česko, 1989, 70 minut.

¹⁰ *Polojasno* [film]. Režie Filip RENČ, Česko, 1999, 87 minut.

sociální rovnost, ale užívala privilegia pouze pro sebe.¹¹ „*Jak se máme na to dívat my ostatní poctiví občané této naší společné vlasti.*“¹² Pokrytectví zvláště vyniklo, pokud členové strany poukazovali na vysoké platy herců a hudebníků.¹³ Pověstný projev Milouše Jakeše z Červeného Hrádku je součástí několika snímků o revoluci 1989 (**Filmová kronika – Reflexe, Něžná revoluce** a dalších). Občané žádali rovnost – nepriviligovaný přístup ke vzdělání a službám. James Krapfl to nazývá zcela trefně „férovost“. Privilegia určená pouze pro členy strany byla důkazem nerovnosti v šancích mezi členem a nečlenem KSČ. Zvláště pokud tyto výhody byly získány ze státních financí a sama strana k tomu ještě kázala sociální rovnost.¹⁴ Dokládají to i listy, které poukazovaly na zrazení (zkorumpování) původních socialistických ideálů: „*Strana však změnila své působišťe a přestěhovala se do paláců, respektive postavila paláce nové a prostým lidem, jako jsem já, se odcizila.*“¹⁵ „*Vládoucí stranou byly zrazovány původní ideály, za které kdysi trpěli a umírali nejlepší lidé, byla postupně vytvářena zvláštní, nepostizitelná, celostátní forma korupce reprezentovaná vypočítavým i vynuceným členstvím.*“¹⁶ V podobných intencích hovoří i tehdejší filmová tvorba. Je zde nutné zdůraznit slovo „odtržení“ od prostého lidu. Jedním z témat snímku **Infarkt ocelového srdce**¹⁷ je rozdíl v názorech mezi dogmatickými straníky, kteří ovládali doly a podniky v Ostravě, a dělníky s horníky, kteří sympatizovali s politickými změnami. Manažeři, vedoucí provozu sepisují petice proti generální stávce bez vědomí svých podřízených, ale jejich jménem. Komunisté, kteří po dobu své existence hlásali svoje spojení s dělníky a sami se považovali za dělníky, jsou nyní zcela odtrženi od reálného dění a od masy dělníků, kteří byli jejich oporou.

1.1.2. Odstranění mocenského monopolu KSČ

Je logické, že pro demokraticky smýšlející veřejnost bylo nejsnazší formulovat

¹¹ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 127.

¹² J. ROUSEK, *Adresát*, s. 110.

¹³ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 127.

¹⁴ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 126–127.

¹⁵ ÚSD, KC OF, dopis, Václav D., Bor u Tachova, 28. 11. 1989.

¹⁶ J. ROUSEK, *Adresát*, s. 111.

¹⁷ *Infarkt ocelového srdce* [film]. Režie Vladislav KVASNIČKA, Česko, 1990, 64 minut.

požadavky po odstranění prvků z tehdejší společnosti, které odporovaly vytoužené demokracii a s nimiž veřejnost přicházela do každodenního styku. Základnímu principu demokracie odporoval monopol moci KSČ, který byl v rozporu s politickou pluralitou, a který byl zakotven ve 4. článku tehdejší Ústavy. Tento článek byl zrušen na mimořádné schůzi sněmoven FS ČSSR 29. listopadu 1989 společně se články 6 a 16, jež pojednávaly o výchově v duchu marxismu-leninismu. Ve filmu **Náčelník nepromluví**¹⁸ je záběr na plakát visící na mostním jeřábu Škody Plzeň s textem: „*Konec vlády jedné strany*“, stejné heslo se objeví i v dalších snímcích.¹⁹ V dopisech tento požadavek zaznívá např. v této formě: „*Osobně považuji za nejdůležitější požadavek dne, aby ještě ve staré ústavě v co nejkratší době byl zrušen článek o vedoucí úloze KSČ. Potom nikdo, kdo by se případně v ÚV KSČ dostal k moci, nebude smět argumentovat s tímto článkem [před] kýmkoliv.*“²⁰

1.1.3. Zrušení Lidových milic

Náčelník nepromluví, film Juraje Šajmoviče ml., tehdy studenta FAMU, objasňuje, proč byl zveřejněn text, který vydal krajský velitel Lidových milic (LM) „soudruh“ Hrabák. V tomto štvavém pamfletu proti revoluci se jednotky LM Západočeského kraje přihlásily a plně stály za politikou KSČ, zásah oddílů Ministerstva vnitra na Národní třídě byl podle pamfletu přiměřený a situace vyhrocená kontrarevolučními živly. Žádal potrestání odpovědných osob, které se demonstrace účastnily, a jednotky LM označil za připravené stát po boku KSČ proti kontrarevolučním silám, stejně jako v roce 1948 a 1968. „*Žádáme, aby v případě příštích protisocialistických akcí byly především použity jednotky Lidových milic.*“ Snímek zjišťuje, že se s tímto textem neztotožňují nejen dělníci, ale i někteří členové Lidových milic. Filmaři pokládají otázky redaktorům novin, kde text vyšel, krajskému tajemníkovi, a nedaří se jim dostihnout náčelníka LM. Film končí záběrem na dav lidí, který skanduje „*Zrušte Lidové milice*“, a dlouhým švenkem po domě, na jehož konci je prezidentské heslo „*Pravda vítězí*“. Heslo opačného významu –

¹⁸ *Náčelník nepromluví* [film]. Režie Juraj ŠAJMOVIČ ml., Česko, 1990, 15 minut.

¹⁹ Např. film *Jak nás viděl svět*.

²⁰ J. ROUSEK, Adresát, s. 112.

LM nezradí – bylo čerstvě napsáno na dveře hlavního chodu do Vysoké školy politické Ústředního výboru Komunistické strany Československa, kde se 25. listopadu 1989 sešel Ústřední výbor KSČ (ÚV KSČ), aby se nakonec usnesl na obnově předsednictva ÚV a Milouše Jakeše nahradil Karel Urbánek. Ve snímku **Jak nás viděl svět**²¹ komentář na tento nápis, kolem kterého museli projít všichni funkcionáři, vysloveně upozorňuje. Požadavek na zrušení LM byl často pojen s osobní zkušeností na pracovišti, nemálo pracovníků si stěžovalo na nekorektní zacházení ze strany příslušníků milic.: „*Ptám se za nás invalidy proč se nezruší úplně Lidová milice? Musí se zrušit, vždyť ty do nás budou pořád rýpat [sic].*“²²

Politolog Robert Dahl přichází s tezí o demokratickém procesu, kterou pojmenovává *pevná zásada rovnosti* (Strong Principle of Equality). Trochu specifičtěji ji dále upřesnil: „*Členové [nově zformované skupiny, sdružení] se domnívají, že žádný jednotlivý člen ani menšina členů nemá nikdy větší kvalifikaci k vládnutí jedné osobě nebo několika osobám, a proto by se této neměl dovolit vládnout nad celým sdružením. Myslí si naopak, že všichni členové sdružení mají stejnou způsobilost účastnit se spolu s ostatními na stejném základě procesu vlády nad sdružením.*“ Podle Dahla tedy vznik a přetrvání demokratické vlády mezi skupinou lidí souvisí s jejich přesvědčením pro myšlenku demokracie, pokud by k tomuto přesvědčení nedošlo, zvolili by nejspíše jinou formu vlády.²³ Film **Infarkt ocelového srdce** zachycuje, jak mezi dělníky a horníky vzniká postupně odhodlání k politické změně. Lidé se druzí v odporu k antidemokratickým prvkům, volí demokracii. Film končí příletem prezidenta Václava Havla do Ostravy a jeho vystoupením před dělníky a horníky.

1.2. Demokratické prvky

Zatímco předešlé pojednání se věnovalo nedemokratickým prvkům socialismu, následující požadavky se týkají odmítnutí státního socialismu jako takového a nastolení

²¹ *Jak nás viděl svět – Sametová revoluce 1989 pohledem zahraničních televizních štábů* [film]. Režie Alena ŠIMÍČKOVÁ – VLADIMÍR KUNZ, Česko, 1990, 53 minut.

²² J. ROUSEK, *Adresát*, s. 111.

²³ Robert A. DAHL, *Demokracie a její kritici*, Praha 1995, s. 32–33.

demokracie. „*Demisi, demokracii, každý den se tlak davu stupňuje. Strana už není sto udržet monopol moci, každý, kdo se přidává k tomuto lidovému hnutí, podporuje ozdravení Československa.*“, hlásá reportérka francouzského televizního kanálu TF1 z demonstrace na Letenské pláni 25. 11. 1989, kde se sešlo čtvrt miliónů lidí.²⁴ Mezi formulovanými požadavky, jež měly zaručit příchod demokracie, byly především svobodné volby, dialog a politický pluralismus. Ty tvoří jednotlivé prvky demokratického uspořádání. Než je rozebereme podrobně, připomeňme si, co se vlastně pojmem demokracie rozumí.

Podle Roberta Dahla je demokracie neuskutečnitelný ideál a to, co běžně označujeme pojmem demokracie, pojmenovává Dahl jako polyarchii. Podle Dahla základními polyarchickými institucemi jsou: volení vládní úředníci, svobodné a spravedlivé volby, všeobecné volební právo, právo ucházet se o úřad, svoboda projevu, dostupnost alternativních informací a svoboda sdružování. Všechny tyto body jsou nezbytné pro fungování demokracie.²⁵ Zajímavé pro nás je, že všech těchto sedm bodů, kterými Dahl definuje polyarchii, se v nějaké podobě objevilo v dopisech a i filmech vážících se k roku 1989.

I když československá společnost měla tradici s demokracií z první republiky a nelze popřít ani povědomí občanů o fungování demokratických systémů ve státech západní Evropy, autoři se nevztahovali ke konkrétní teorii demokracie, ani k žádnému teoretikovi demokracie. To kontrastuje s jejich požadavky týkajícími se socialismu, v nichž se častěji odkazovali na Marxe, Engelse a Lenina. Jako možné vysvětlení pro tento rozdíl se jeví fakt, že demokracie se v moderní době stala ústředním politickým modelem. Lidé ji tedy znají, i když ji nestudují. Pisatelé dopisů do KC OF nesdíleli žádnou jednotnou představu o demokracii. Jejich ideály demokracie byly velmi rozličné.²⁶

²⁴ *Jak nás viděl svět.*

²⁵ R. DAHL, *Demokracie*, s. 205.

²⁶ J. ROUSEK, *Adresát*, s. 112.

1.2.1. Svoboda

Svoboda byla nejčastěji vyjádřena prostým heslem, které se psalo na transparenty a skandovalo. Není důležité, jestli šlo o svobodu morální, sociální, shromažďovací, náboženskou, nebo prostě o možnost se rozhodovat podle svého uvážení. Princip svobody je ale nezbytný pro fungování demokracie.²⁷

Ve stříhovém filmu **Jak nás viděl svět** režisérky Alena Hynkové a Vladimíra Kunze autoři zpracovali záznamy kamer zahraničních štábů. Již na počátku pietního shromáždění na uctění památky Jana Opletala 17. listopadu 1989 byly na pražském Albertově přítomny čtyři zahraniční štáby. Jeden z nich zachytil i skandování hesla „svobodu“. O tři hodiny později se průvod přesunul na Vyšehrad a moderátorka rakouské ÖRF hlásí: „*Tlak na režim je stále silnější, volání po svobodě stále hlasitější také zde v Československu, v poslední baště socialismu staré školy.*“ V sedmnácté minutě skanduje dav na Václavském náměstí „svobodné volby“.

Svoboda v sobě přirozeně implikuje možnost volby. Proto byla svoboda spojená hlavně s toužebně očekávanými svobodnými volbami. Od roku 1946 neměla československá veřejnost zkušenost s demokratickými volbami. Volby sice probíhaly, ale pouze v zájmu Národní fronty, a tudíž nebyly tajné a ani svobodné. Tím pádem byly nedemokratické, i když se proklamovala volba lidově-demokratického zřízení. Jak uvedl James Krapfl, volby a následné rozhodování probíhalo „o nás bez nás“.²⁸ Když byla veřejnost postavena v roce 1989 před možnost voleb v jiném politickém systému, jejím přáním byly volby přesně opačné než ty, které dosud zažila. „*Volby musí být svobodné, rovné a tajné.*“²⁹ Objevovaly se požadavky na přímé nebo rovné volby. Nezdá se, že to však bylo míněno v souvislosti s přímou demokracií, tedy referendem a plebiscitem, ale spíše tím byl vyjádřen požadavek mít možnost volby - vybrat si z více kandidátů a ne jen z kandidátů Národní fronty.³⁰

²⁷ R. DAHL, *Demokracie*, s. 84.

²⁸ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 118.

²⁹ J. ROUSEK, *Adresát*, s. 113.

³⁰ TAMTÉŽ.

Jedním z dnes přehlížených témat revoluce byla **svoboda slova a médií**. Svobodná necenzurovaná média si mohli obyvatelé Československa naposledy přečíst, poslechnout, či zhlédnout v roce 1969. Téma cenzury viselo ve vzduchu obdobně jako nemožnost vycestovat svobodně za hranice Československa. Tradičně se o těchto tématech diskutovalo v době tzv. přestavby, ale revoluční dění, kdy se informace měnily z minuty na minutu, dávalo tomuto požadavku nový naléhavý náboj. Ve filmu **Jak nás viděl svět** jsou unikátní záběry zahraničních štábů (britská ITN, americká CBS), které se snaží zjistit důvod obsazení Československé televize padesáti policisty. Požadavek všech hlasů byl shodný – pravdivě informovat: *„Nově se tvořící občanská společnost svobodných a demokraticky smýšlejících lidí potřebuje jako sůl k svému vývoji především svobodný tisk, rozhlas a televizi.“*³¹ Záběr byl široký – od televize *„Prosíme Vás o zabezpečení naprosté nezávislosti ČST a o co nejrychlejší objektivitu zpravodajství moderátory p. Kantůrkem a přizváním ke spolupráci paní Kamilu Moučkovou, jako známou nebojácnou a oblíbenou hlasatelku ČST pražského jara.“*³² přes rádio až po místní noviny, jako byla *„Slovácká Jiskra“*.³³

Jeden z nejstarších snímků, tzn. film natočený a sestříhaný již v roce 1989, se jmenuje **Filmová kronika – Reflexe**³⁴ a jeho hlavním tématem je nedostatek informací. Vyrobil ho kolektiv pracovníků Krátkého filmu studia Dokumentárního filmu. Dílo začíná záběrem na zaplněné Václavské náměstí, v komentáři je řečeno: *„Listopad 1989. Blížící se pád totality je charakterizován především bitvou o pravdivé šíření informací do celé republiky.“* Následuje stříh do garáží Československé televize, kde probíhá diskuse o pravdivosti jejího vysílání a přípravy generální stávky 27. listopadu 1989 (tyto záběry se objevují i v dalších filmech). Film se stříhem přenáší do podobné diskuse v Československém rozhlasu. Studenti, kteří s herci vyjíždí informovat zbytek republiky mimo Prahu a nahrazují tak masová média, jsou často před cílovým městem zastaveni a odesláni zpět. Po tomto úvodním prologu o nedostatku informací položí komentátor řečnickou otázku, jestli nebyl 17. listopad vyústěním dlouhodobé politické situace

³¹ J. ROUSEK, Adresát, s. 113

³² TAMTÉŽ.

³³ TAMTÉŽ.

³⁴ *Filmová kronika – Reflexe* [film]. Režie kolektiv Krátkého filmu, Česko, 1989, 20 minut.

„*spolku totalitně vládnoucích*“. Film se vrací obrazem do demonstrace při příležitosti sedmdesátého výročí založení Československé republiky v říjnu 1988 (první nasazení pořádkových oddílů a represivních složek), ve zvukové stopě je rovněž zmíněno výročí okupace vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1988. Tím začne ve filmu historický průvod po demonstracích proti režimu. Následuje leden 1989 a tzv. Palachův týden, jetomu je věnována největší pozornost. Mluví k němu Alexandr Vondra, mluvčí Charty 77, a kamera zabírá i represivní zásah v obci Všetaty, kde byli pozatýkáni všichni, kteří směřovali k hrobu Jana Palacha. Je zmíněno výročí okupace v srpnu 1989 a Několik vět, o kterých ve snímku mluví Jiří Bartoška, střih na Milouše Jakeše při jeho slavném projevu na Červeném Hrádku. Přes krátkou zmínku o demonstraci v říjnu 1989 se snímek vrací do listopadu 1989, kde končí demisí Ústředního výboru KSČ a prohlášením, že ještě dlouho se budou u sochy sv. Václava zapalovat svíčky jako vzpomínka na dobu temna.

Snímek se snažil zaplnit informační mezeru, čelit dezinformacím. V době, kdy lid volal po dostupnosti alternativních informací, jako základním prvku demokracie,³⁵ natočili tvůrci z Krátkého filmu tento snímek, který vyslyšel jejich volání. Podobně jako studenti, kteří se rozjížděli do všech koutů republiky, se snažil vysvětlit pravdu těm zaslepeným, kteří stále odmítali připouštět si informace. Jednalo se o informační obranu proti článkům v Rudém právu a jiných sdělovacích prostředcích. Komunističtí funkcionáři zde vypadají hloupě a směšně. Moderátor je patetický, slova jako „temno“, „totalita“, „spolek totalitně vládnoucích“ ukazují míru angažovanosti tvůrců a jejich snahu pomoci revoluci.

V obdobném duchu se snaží informovat o průběhu celé revoluce již zmíněný snímek **Něžná revoluce**, který na pozadí velkých a známých událostí zobrazuje neduhy, kterými revoluce procházela. Již jsem zmínil blahobyt funkcionářů, dalším zobrazeným neduhem je nesvobodný přístup k informacím – a v tom je takřka stejný jako **Filmová kronika**, využívá i shodné záběry. Zobrazuje množírny fotek a strojopisů na FAMU, jak se informace šíří do okresních měst vlastní cestou za pomoci občanů bez

³⁵ R. DAHL, *Demokracie*, s. 205.

sdělovacích prostředků, jak tyto informace nejsou přijímány komunisty na Nové huti Klementa Gottwalda v Ostravě. Informace jsou jedním ze základních témat tohoto filmu.

Představy o demokracii měly v revolučních dnech několik základních prvků. Odmítnutím moci a korupce členů KSČ volali občané po rovnosti. Podle Dahla to můžeme nazvat pevnou zásadou rovnosti podporující demokratický proces. K nastolení tohoto procesu byl zapotřebí dialog a politická pluralita. Dialog a pluralitu si veřejnost přála spíše proto, aby jí bylo umožněno vyjádřit veřejně své názory a tím ovlivňovat chod státu, případně se i aktivně podílet na výkonu moci. Nezdá se tedy, že by pluralita byla míněna ve smyslu pluralitního politického systému. Dále si přáli veškeré demokratické prvky, mezi nimiž byly požadavky na svobodné a spravedlivé volby, svobodu a právo na různorodé informace.³⁶ Krapfl spatřoval v demokratických požadavcích veřejnosti třetí cestu mezi demokracií čistou, tj. ustavičně podrobenou kontrole občanů,³⁷ popsanou François Furetem,³⁸ a demokracií zastupitelskou. Krapflůva třetí cesta spočívá ve větší kontrole volených zástupců občany: „*Napriek tomu, aj keď väčšina československých občanov chcela medzi voľbami vykonávať oveľa väčšiu kontrolu svojich zástupcov, než akú by dovolil Furet, z väčšej časti tiež prijímali zdvojené princípy výšinového hlasovania a ochrany neohlasných menšín.*”³⁹ Demokracie byla sice nejvíce zastoupeným požadavkem, ale z tohoto vzorku se zdá, že Krapfl se svým pramenem nechal občas příliš unést a svést jedním z dílčích názorových proudů. Prameny dopisů došlých do KC OF nepodporují Krapflův závěr, že by převládal jeden systém demokracie, ani ten třetí cesty s větší kontrolou volených zástupců.⁴⁰

Zajímavým vhladem k desátému výročí revoluce je již zmíněné **Polojasno** režiséra Filipa Renče, hraný film s dokumentárními částmi, který byl natočen podle knihy Václava Bartušky,⁴¹ studenta a člena parlamentní vyšetřovací komise. Podobně jako kniha rozvíří myšlenky o konspiraci zákroku na Národní třídě. Komunisté a členové SNB jsou zde vylíčení takřka jako zrůdy. Film vzbuzuje úzkost z moci StB a všeho, co

³⁶ J. ROUSEK, Adresát, s. 115.

³⁷ François FURET, *Promýšlet Francouzskou revoluci*, Brno 1994, s. 175.

³⁸ François Furet vede zamyšlení nad prací Augusta Cochina a jeho myšlenkami o jakobismu. Srov. F. FURET, *Promýšlet Francouzskou revoluci*, s. 163–201.

³⁹ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 126.

⁴⁰ J. ROUSEK, Adresát, s. 115.

⁴¹ Václav BARTUŠKA, *Polojasno. Pátrání po vinících 17. Listopadu 1989*, Praha 1990.

mohla zařít. Utrzuje diváka v tom, že revoluce byla správná, byl to správný krok. Dílo úspěšně přenáší strach hlavního hrdiny Václava Bartušky během vyšetřování. Ve filmu i v knize samotné ke konečnému rozuzlení nedojde, jen Václav prohlásí, že dnes (1999) již na konspiraci nevěří. Proč jsme právě tento film zařadili do demokratických požadavků? Přináší doklad doby – je natočen podle deníkových zápisů a používá archivní záběry – o jednom z přehlížených prvků demokracie. S rodící se demokracií docházelo k dosazení nestraníků, členů OF do vlády, do Federálního shromáždění a federální vlády. Studenti Václav Bartuška a Roman Kříž byli vybráni mezi poslance a dva členy Svazu socialistické mládeže, aby dohlédli na vyšetřování zásahu jednotek Ministerstva vnitra na Národní třídě. Nejen, že byli zvoleni na tuto pozici, ale vydobyli si i status vlastního vyšetřování, kdy chodili na Ministerstvo vnitra a do kanceláří StB. Jedná se o spravedlnost jako hodnotu, která měla zajistit spravedlivé potrestání viníků, jako jednoho ze základních kamenů demokracie.

2. Socialismus

Socialismus byl jako požadavek revoluce po roce 1990 zapomenut. V listopadu 1989, kdy byl proveden průzkum veřejného mínění, však kolovaly ve společnosti následující výsledky.⁴² V průzkumu se vyslovilo 45 % dotázaných pro socialismus a 47 % si přálo „něco mezi socialismem a kapitalismem“, dohromady tedy skoro 92 % dotázaných si přálo socialismus v některé podobě.⁴³

Labyrintem revoluce⁴⁴ je filmová série podle stejnojmenné knihy historika a politologa Jiřího Suka, který se revolucí začal zabývat již od raných devadesátých let. Série byla natočena v roce 2006, skládá se z pěti dílů⁴⁵ a natočil ji režisér Petr Jančárek.

Podle názoru Jiřího Suka, odborného garanta filmu, byla revoluce dovršena až volbami v červnu 1990 a nekončila volbou Václava Havla prezidentem, proto má scénář možnost podrobnější analýzy a série je nejsilnější a nejpřínosnější v posledních třech částech. Jsou to díly, které zobrazují česko-slovenské vztahy, ekonomickou transformaci, a poslední díl se zabývá tím, proč Komunistická strana nebyla zakázána. Pořadem provází herci Bohumil Klepl a Jaroslav Someš, kteří předčítají texty a diskutují s režisérem Petrem Meisselem v Činoherním kubu (místo vzniku OF). Revoluce je záměrně představena jako divadelní hra, a mluvící hlavy pamětníků událostí se tak propojují s komentáři herců. Bohumil Klepl uvádí v díle o transformaci ekonomiky: *„Na přelomu roku 89 90 se uskutečnil jeden z prvních polistopadových průzkumů veřejného mínění. Lidé se vyjádřili k tomu, zda si přejí kapitalismus nebo socialismus, pouhá tři procenta byla pro kapitalismus. [Alexandr Vondra:] Já si myslím, že tady hrála velkou roli ta komunistická propaganda, ona působila, že jo, čtyřicet let nejméně. Když čtyřicet let do lidí pumpovali informaci, že kapitalismus je vrcholem společenského zla a nespravedlnosti, no tak samozřejmě hauzírovat s tím slovem kapitalismus vyžadovalo,*

⁴² J. ROUSEK, Adresát, s. 115.

⁴³ Miroslav VANĚK, *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989. Analýza výsledků výzkumu veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*, Praha 1994, s. 56. Citováno dle Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011, s. 189.

⁴⁴ *Labyrintem revoluce* [TV seriál]. Režie Petr JANČÁREK, Česko, 2006, 5x52 minut.

⁴⁵ 1. Od okupace přes normalizaci k revoluci, 2. Bezmocní u moci, 3. Slovensko, jiná země, 4. O ekonomiku jde až v první řadě, 5. A co s komunisty?.

bych řekl, schopnost překročit určitý stín módu té společenské diskuse u nás, jo. Čili ty tři procenta si myslím nebyly odrazem faktické reality nebo smýšlení o kapitalismu jako takovém, ale spíše odrážely tu hladinu toho obecného brainwashingu, že jo, prostě vymytí mozku důsledku té propagandy [sic!].“

Socialismus není v prvních snímcích natočených blízko revoluce příliš zastoupen, jednou z výjimek je film **Infarkt ocelového srdce**, kde zazní věta: „*Nedělá se nic proti socialismu.*“ Jeden student odpovídá na otázku, jestli si přeje kapitalismus: „*Můj osobní názor. Kapitalismus ne, není zatím nutné, aby se to měnilo. Ovšem pokud by to byl názor většiny lidí, tak snad je to demokracie.*“

Pojetí *socialismu* bylo silně nabouráno během přestavby, se slůvkem *socialismus* se v ústech straníků žonglovalo různě, a tím byl narušen i ideový stranický výklad tohoto pojmu.⁴⁶ V listopadu 1989 si veřejnost musela již definitivně hledat nové vymezení pojmu. Otázkou na místě tedy je, jaký socialismus si veřejnost přála a proč. Odpověď se pokusím najít v požadavcích a symbolech, které byly spojovány se socialismem.

2.1. Popularita pražského jara

Při hledání populárního symbolu nemusíme chodit příliš do hloubky, již jen při letmém pohledu na události roku 1989 v novinách, korespondenci OF, televizních diskuzích zjistíme vysokou popularitu roku 1968 (69) a pražského jara. Projevilo se to používáním obrátů a hesel jako „Ať žije Dubček“, „pražské jaro“ atp. Obdobně byli i lidé pyšní na svoji činnost před dvaceti lety, např. Jaroslav Kohák, aktér z filmu **Jardův sedumnáctej**⁴⁷ (viz. dále).

Přežívající popularita pražského jara, která se dostala opět na povrch se sametovou revolucí, souvisela i s pojmenováním socialismu. Veřejnost si dobře

⁴⁶ M. PULLMANN, *Konec*, s. 220.

⁴⁷ *Jardův sedumnáctej* [film]. Režie Igor CHAUN, Česko, 1989, 40 minut.

uvědomovala revoluční změny, které přicházely. Když přemítala o socialismu jako budoucím porevolučním uspořádání, musela jej odlišit od socialismu předrevolučního. Hledání pojmenování nebylo moc náročné. Mezi veřejností stále populární pražské jaro poskytlo termíny hned dva – „demokratický socialismus“ a „socialismus s lidskou tváří“. Demokratický socialismus nebyl termínem s jasnou náplní a tak byl také jednotlivými pisateli naplňován i různými obsahy, např. národnostními. Pracovník maďarské národnosti na letišti Bratislava napsal: „*Demokratický socialismus ľuckou tvarou bez tieto závažné otázky [maďarské autonomie] bude jak člověk bez srdca [sic].*“⁴⁸ Byly vytvářeny i nové obraty jako „*demokratická společnost, socialisticky právního státu*“.⁴⁹

2.2. Hledání nového významu

Přestavba odhalila prázdnotu pojmu *socialismus* v podání straníků KSČ. Když přestal působit stranický tlak na výklad pojmu *socialismus*, vyšla na povrch prázdnota tohoto hesla, a to jak mezi veřejností, tak mezi stranickými špičkami. Představy o socialismu byly dosti vágní, proto bylo těžké socialismus v roce 1989 uchopit,⁵⁰ a to nejen pro prostý lid, ale i pro nejvyšší stranické funkcionáře.

Snímek **Něžná revoluce** zachytil odpověď Vasila Bil'aka před Federálním shromážděním na otázku, kdo dal rozkaz k příchodu pěti armád v roce 1968: „*Státy generální. No asi generální státy, Varšavský pakt existoval... byla Černia nad Tisou, byla Bratislava. V Bratislavě podepsali všichni, že obrana socialismu je záležitost všech. No tak tam se to podepsalo. No tak všech tak všech, tak všichni přišli.* [Tazatel:] *Řekl jste obrana socialismu, jste schopni definovat socialismus?* [V.B. (po chvílce ticha:)] *Už je zasedání, musím jít.*“

Meritem problému se socialismem bylo centrální řízení ekonomiky.

⁴⁸ ÚSD, KC OF, dopis Václavu Havlovi, Jaroslav I., Dunajská Streda, 29. 11. 1989. Citováno dle: J. ROUSEK, Adresát, s. 116.

⁴⁹ J. ROUSEK, Adresát, s. 116.

⁵⁰ M. PULLMANN, *Konec*, s. 185–232.

Přerozdělování výrobních prostředků hnalo podniky do krajností, byl nedostatek určitých výrobních surovin, na jejichž nákup chyběly devizové prostředky. Zpravodaj NBC hlásil z Brna: „*V této zemi průmysl zastaral. Výrobky ztratily konkurenční schopnost, ekologická situace je kritická. Čechoslováci nechtějí tak velký dluh přenášet na další generace.*“⁵¹ Jak mělo dojít k udržení společného vlastnictví výrobních prostředků v nové demokratické společnosti? Jedna z myšlenek byla vytvořit na centru nezávislé podniky, které by vznikaly a zanikaly podle požadavků trhu. Jak ale mělo dojít ke spojení tržních principů, tj. nezávisle vznikajících a zanikajících podniků, které by zároveň pracovaly v systému společenského vlastnictví výrobních prostředků, již není jasné. Připomíná to ale opět diskusi o „socialismu s lidskou tváří“.⁵²

Po zhroucení autoritativního diskursu komunistické strany se během revoluce otevřela zcela volná diskuse, která ale probírala témata stará a často s použitím přestavbového slovníku KSČ. Obraty jako „*pořádek práce*“, „*cenová přestavba*“, „*přestavba ekonomiky*“, „*co nejširší obnovení*“ atp., dokládají těsnou souvislost s ideovým slovníkem. Vedle toho se rozvíjela diskuse s novými prvky, a to prvky týkajícími se odmítnutí vedoucího postavení KSČ. „*Mnozí členové politbyra byli vybráni Rusy po invazi v roce 1968. V éře glasnosti však kredit ztrácejí.*“, hlásil zpravodaj BBC.⁵³ Zpochybňování strany se neslo v duchu zrušení její vedoucí úlohy, což jsme si ukázali již v předchozí části.⁵⁴

2.3. Vyrovnání se s vlastní minulostí

Důležitým směrem uvažování o socialismu byla jeho vlastní minulost. Meritem diskuse byl spor o to, kolik let z celkové délky socialistického vládnutí a politiky je odsouzení hodných. Vytvořily se dva převládající směry. Jejich hranicí je rok 1968, který diskutéry rozděloval na zastánce dvacetileté a čtyřicetileté obžaloby socialistického zřízení.

⁵¹ *Jak nás viděl svět.*

⁵² J. ROUSEK, Adresát, s. 117.

⁵³ *Jak nás viděl svět.*

⁵⁴ J. ROUSEK, Adresát, s. 117.

Diskuse si všiml na úrovni špiček OF Jiří Suk, kterého parafrázoval i James Krapfl. Debaty v kruzích OF si ukážeme na závěr.⁵⁵

V řádcích dopisů se taktéž pomyslně diskutovalo o nastíněné otázce. „*Strana, která má na svědomí ne 20 let, ale 40 let devastace našich národů, vraždění /procesy 50 let/...*“⁵⁶ Tato problematika se nevyhnula ani filmům, objevovala se např. u respondentů snímku **Infarkt ocelového srdce**, kde někteří hovořili o kratším i delším odmítnutím minulosti. Nejlépe nám k tomu ale mohou posloužit snímky Igora Chauna. Jeho studentský film **Jardův sedumnáctej** vzniklý na FAMU se natáčel v prosinci 1989. Snímek zkoumá, zda mohl být pražský bohém Jaroslav Kohák provokatérem StB - 17. listopadu vyšel z vinárny na Národní třídu do čela zrovna jdoucího davu. Vervou sobě vlastní se snažil prolomit zátaras pohotovostního pluku. Tato situace se stala záminkou pro polemiku v jiném studentském filmu **Vezmi s sebou květinu** a falešné obvinění Jaroslava Koháka ze spolupráce s StB. Igor Chaun se ve filmu pouští do obrany Koháka. Při narážce na jeho alkoholismus kamarád prohlásí: „*Jsme generace, která se musela občas propíjet těmi **dvaceti léty**.*“ Všimněme si spojení “dvaceti léty”. K obdobnému investigativnímu pátrání se Igor Chaun vrací k dvacátému výročí revoluce ve snímku **Mrtvý student, který se nikdy nenarodil**,⁵⁷ v němž naopak hledá důvody proč příslušník StB Ludvík Zifčák ležel na Národní třídě. Hrál či nehrál mrtvého studenta? Jen omdlel? Fáma o mrtvém studentovi se rozšířila díky Drahomíře Dražské, které uvěřil Petr Uhl a pustil informaci o mrtvém studentovi do světa. Falešná zpráva byla katalyzátorem, který urychlil pohyb revolučního dění. V tomto snímku naopak všichni dodržují rétoriku čtyřiceti let. Je tedy jasné, který diskurs paměti vyhrál.

Proč někteří obyvatelé odsuzovali pouze dvacet, zatímco jiní čtyřicet let komunismu? K evidentní shodě došlo v odporu k normalizačnímu socialismu KSČ. Proč tedy nebyl socialismus do roku 1968, vedený taktéž KSČ, vnímán všemi autory jako špatný? Ve filmech to nezjistíme, ale v případech, kdy autoři dopisů dovolili nahlédnout do své minulosti, mluvili především o obrodném procesu 60. let, který vnímali s hrdostí.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 118.

⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 118.

⁵⁷ *Mrtvý student, který se nikdy nenarodil* [film]. Režie Igor CHAUN, Česko, 2009 (2010), 90 minut.

Neznamená to ale, že neviděli chyby KSČ, jako vyvlastňování, politické procesy. Naopak, někteří přiznali i vlastní chyby, jako členství v KSČ, nebo volení strany ve volbách v roce 1946. Přesto však období let 1948–1968 zcela nezavrhli, a to právě kvůli obrodnému procesu.⁵⁸

Naopak k odsouzení „40 let devastace“ došlo u pisatelů s vyhraněným odporem vůči komunismu a jeho zřízení. V dopisech bylo čtyřicetileté odsouzení komunismu často spojováno se staršími tradicemi a násilím KSČ. Pisatelé, kteří odsuzovali čtyřicetiletou vládu komunismu, se často odvolávali na Sokol, členství v prvorepublikových stranách, účast v protinacistickém západním odboji atp. Jednoznačně ale v jejich dopisech převládal odkaz prezidenta Masaryka. Zároveň dopisy odsuzovaly násilí páchané komunistickou stranou po roce 1948 (např. politické procesy). Je tedy možné, že tito pisatelé byli lidmi, kteří byli sami nějakou měrou konfrontováni s násilím nastupujícího režimu po roce 1948. Lze usuzovat, že jejich názory byly ovlivněny spíše prvorepublikovými a demokratickými tradicemi než socialistickou výchovou.⁵⁹

2.4. Alexandr Dubček

Na otázku, zda navázat na tradice roku 1968, nebo zavrhnout celou délku komunistické vlády, narazil i Václav Havel, který zpočátku revoluce ve svých projevech na Václavském náměstí z balkonu Melantrichu uváděl důsledně „dvacet let bezčasí“, „dvacet let mlčení“,⁶⁰ dokud nevstoupil Alexandr Dubček triumfálně na pódium před mnohačetný dav v Bratislavě po dvaceti dvou letech a podal si ruku s Milanem Kňažkem z Veřejnosti proti násilí, jak ho zachytila kamera britské BBC.⁶¹

⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 118.

⁵⁹ TAMTÉŽ.

⁶⁰ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 133.

⁶¹ *Jak nás viděl svět*.

Film Roberta Sedláčka **Tenkrát**⁶² byl natočen k desátému výročí listopadových událostí. Dílo kombinuje výpovědi pamětníků (část již dnes nežije) a archivní záběry, které jsou propojeny se současnými pohledy na místa událostí. Scénář snímku je napsán velmi pečlivě a pokrývá den po dni, takřka hodinu po hodině. Ve snímku vystupují známé tváře nejen studentů (Igor Chaun, Martin Mejstřík) a OF (Václav Havel, Petr Pithart a další), ale i komunistů (Milouš Jakeš, Oskar Krejčí, Miroslav Štěpán...). Z dnešního pohledu film doposud nezastaral a je historicky přesný. V anotaci filmu **Tenkrát** se praví: *„Klademe si za cíl zaujmout komplexním, analytickým pohledem ve stylu velkých dokumentů BBC, ve kterém by se měl snoubit náš subjektivní ("dokumentaristický") pohled s objektivními poznatky historiografie a dalších věd, které se tímto tématem zabývají.“*⁶³

Film přinesl informace dosud filmem nezpracované o tehdy takřka neznámé dohodě Václava Havla s komunistou Mariánem Čalfou. Dalším hlediskem, kterým je tento snímek dodnes jedinečný, je volba Václava Havla prezidentem. John Bok: *„Kocáb ... byl se Sovětama z ambasády. Dokonce to tak působilo, pokud si matně pamatují, tak, že byl na té ambasádě, a že nese dobrou zprávu, že tedy hoši nebudou mít nic proti tomu, že Vašek bude prezidentem.“*

Michael Kocáb dokázal přesvědčit Václava Havla, OF i studenty, že je to dobrý nápad, ale v cestě na Hrad stál Havlovi populární Alexandr Dubček,⁶⁴ symbol roku 1968. Havel musel svoji rétoriku z dvacetiletého odsouzení komunistické vlády změnit na čtyřicet let a napadnout tak nepřímou i pražské jaro.⁶⁵

Václav Havel ke kandidatuře Dubčeka na prezidenta v díle Roberta Sedláčka uvedl: *„Byla už velká nechuť k němu. Představoval éru osvíceného, humánního komunismu s lidskou tváří, teď už šlo o jiné věci, a ten odpor nebyl jen v Praze, v OF, v Čechách, ale byl i v té vépéence, která to byla, snad se to už teď po deseti letech smí*

⁶² *Tenkrát* [film]. Režie Robert SEDLÁČEK, Česko, 1999, 101 minut.

⁶³ <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1002979070-tenkrat/29932222371/>, staženo 28. 8. 2017.

⁶⁴ Srov. J. SUK, *Labyrintem*, s. 199.

⁶⁵ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 133–134.

řící, která to byla ... by nepovažovala za dobré řešení, kdyby byl Dubček zvolen prezidentem.“ Na něj navázal Fedor Gál z VPN: „Hovořili jsme o prezidentské kandidatuře a Dubček se rozplakal. Když bylo jasné, že prezidentem bude Václav Havel. No já když jsem viděl plačícího politika, kterému sebrali oblíbenou hračku, tak jsem zvolal, já nechci mít takého to politika [...] to se mi zdálo strašně nechlapské a slabošské.“ Václav Havel tak musel nakonec uprosit ambiciózního Dubčeka, aby na prezidenta nekandidoval a podpořil ho. Dubček se místo prezidenta stal předsedou Federálního shromáždění.

S kandidaturou Václava Havla byla spojena i další skutečnost - většina společnosti nejspíše Václava Havla neznala, nebo jen málo. Podle improvizovaného průzkumu veřejného mínění uskutečněného 6. prosince 1989 studenty v Praze by si Václava Havla přálo na Hradě pouhé 1 % respondentů.⁶⁶ Havlova popularita sice s veřejnými projevy na masových demonstracích a v televizních debatách stoupala, ale stejně musel být veřejnosti představen jako vhodný kandidát „předvolební“ kampaní. A to i přesto, že nebyl volen přímo, ale Národním shromážděním. Pro Alexandra Dubčeka hlasovalo 11 % respondentů.⁶⁷ Ostatně až na Dubčeka zastávajícího Zdeňka Jičínského převládaly v kruzích OF a VPN obavy spojené s případnou Dubčkovou kandidaturou. Panovaly obavy, že by Dubček mohl prosazovat reformní přestavbový komunismus.⁶⁸

Film **Tenkrát** přinesl analytický pohled na historické události. Publikoval řadu nových informací, můžeme říci, že otevřel diskusi o Dubčekovi a úloze socialismu v revoluci. Pokud byly první filmy o revoluci z let 1989 – 1990 angažované ve smyslu podpory politické a celospolečenské transformace, tak tento film měl v sobě nevyčtený náboj. Lze vycítit, a to díky obratnému střihu a režii, rozpaky protagonistů nad některými otázkami, např. zda chtěl být V. Havel prezidentem. Lze tedy usoudit, že desetiletý rozdíl vytvořil nový diskurs revoluce, spontánnost se vyměnila za politiku, svetr za oblek.

Socialismus patřil mezi časté požadavky autorů dopisů do KC OF, došlo mezi

⁶⁶ J. SUK, *Labyrintem*, s. 200.

⁶⁷ J. SUK, *Labyrintem*, s. 200.

⁶⁸ J. SUK, *Labyrintem*, s. 199–202.

nimi ke všeobecné shodě při odmítnutí tehdejšího deformovaného socialismu. Místo toho si přáli socialismus nový, který se nejvíce blížil demokratickému socialismu. „*Demokratický socialismus kombinuje myšlenky liberálně demokratické vlády s myšlenkami společenského vlastnictví a kontrolou ekonomiky.*“⁶⁹ Jde tedy o eklektický směr a svých cílů se snaží naplnit buď evolučním způsobem, nebo pomocí nenásilné revoluce. Mnoho demokratických socialistů používá demokratický socialismus jako synonymum k sociální demokracii. Takovéto použití je tradičními socialisty viděno pouze jako evoluční ideologie, tím mají na mysli, že se snaží o pouhou reformu kapitalismu, a ne o politický převrat. Tradiční socialisté vidí demokratický socialismus jako kombinaci kolektivního vlastnictví ekonomických zdrojů s politickou demokracií.⁷⁰ Po přečtení této definice jsem došel k myšlence, že požadavek na demokratický socialismus se dobře doplňuje s nenásilnou (sametovou) charakteristikou listopadové revoluce. Ta bude naším tématem v příští kapitole. Myšlenku demokratického socialismu zmiňuje i Habermas, když hovoří o tom, že by bývalo šlo o ideální dobu pro tento „experiment“, který ještě nikdy nebyl uveden do praxe.⁷¹ Z dopisů se zdá, že minoritní část z nich by tento experiment bývala uvítala.⁷²

Nezbývá nám než se zeptat: Proč lidé chtěli nějakou podobu socialismu? Domnívám se, že důvody byly nejméně tři: vžitý slovník a vžitý kontakt mezi stranou a pisateli, o čemž svědčí použití přestavbového slovníku; vlastní minulost v režimu, která se projevila v diskusi o jeho odsouzení, a sociální jistoty.⁷³ Pokud jim tehdejší socialismus poskytoval alespoň dílčí naplnění svých cílů,⁷⁴ báli se, že o své sociální výhody přijdou. Předností demokratického socialismu, ke kterému se pisatelé spíše klonili, bylo tedy především zachování sociální spravedlnosti.

⁶⁹ Donald F. BUSKY, *Democratic Socialism. A Global Survey*, Westport, 2000, s. 7–8.

⁷⁰ D. F. BUSKY, *Democratic Socialism*, s. 7.

⁷¹ Jürgen HABERMAS, *What Does Socialism Mean Today? The Rectifying Revolution and the Need for New Thinking on the Left*, *New Left Review*, 1990, č. 183, s. 7.

⁷² J. ROUSEK, *Adresát*, s. 120.

⁷³ TAMTÉŽ.

⁷⁴ M. PULLMANN, *Konec*, s. 217–221.

Robert Sedláček v dílu **Poslední hurá**⁷⁵ ze série **České století** představuje ve svém druhém pokusu o zpracování listopadových událostí ucelený, zhuštěný dramatický tvar, který se sugestivní, a přesto střízlivou formou snaží co neobjektivněji přiblížit průběhu osudových dní konce roku 1989. Pseudo-dokumentární kamera, výstižné obsazení postav ústředních aktérů, spravedlivý prostor pro obě strany (Komunistická strana – Občanské fórum) – to jsou klíčové pojmy definující Sedláčkův snad až příliš úporný přístup stopování dějin.

Jak už titul seriálu napovídá, **České století** pojednává o klíčových momentech moderních dějin českého národa – je tedy pochopitelné, že jeden z dílů se zabývá právě rokem 1989. Sedláček v něm přímo navazuje na **Tenkrát** - výpovědi z **Tenkrát** jsou v **Poslední hurá** citovány v podobě hraných scén odehrávajících se mezi létem a listopadem 1989. První scéna ukazuje Václava Havla, jak na poště u Hrádečku volá svůj projev do rádia Svobodná Evropa. Z prvních záběrů by se tedy mohlo zdát, že film bude vyprávěn z Havlova pohledu či alespoň s důrazem na stranu OF, není tomu ale tak, což rozkrývají hned další zobrazené události – série setkání OF se zástupci vlády v Obecním době, zákulisí vnitřních jednání jak Občanského fóra, tak vládních špiček, mítink na Letenské pláni, demise vlády až po rozhodnutí Havla kandidovat do funkce prezidenta. Sedláček se, v duchu vymezeného žánru doku-drama, soustředí na vyvážené sdělení o průběhu událostí, vymezuje prostor i herecké výkony spravedlivě, aniž by snímek stranil, alespoň ne očividně, jedné skupině zúčastněných. Scénografie vychází z reálných prostředí, kamera se snaží přiblížit vizuálu konce osmdesátých let. Herecké výkony jsou z části postavené na věrné impresi (Marek Daniel v roli Havla), z části na volnějším pojetí postav, které někdy zahrnuje vzdálenou podobu i věk (např. Oldřich Kaiser v roli Oskara Krejčího), jindy poměrně přesné vystižení charakteru (Jaroslav Plesl jako Václav Klaus, Jiří Lábus v roli Ladislava Adamce). Úsilí o celkově věrnou nápodobu doby a dosažení dokumentárního dojmu ruší jen příliš vekolepá, až patetická scénická hudba, a občasné toporné herecké výkony.

Nečekaným momentem snímku se stává důraz, jaký tvůrci kladou na postavu

⁷⁵ *České století. Poslední hurá* [TV seriál]. Režie Robert SEDLÁČEK, Česko, 2014, 83 minut.

Oskara Krejčího, poradce premiéra Federální vlády. Ten ve filmu vystupuje, v podání nonšalantního Kaisera, jako střízlivá, šedá eminence, jediná předvídající trefně a bez ideálů porevoluční vývoj. Krejčí zde působí jako jakýsi charizmatičtý prorok, shovívavě pozorující nejistotu a chaotičnost nově se rekrutující, instantní politické elity z řad OF a celý proces komentující pádnými slovy: *“Celou tu dobu je sleduju. Už od začátku roku, kdy mně došlo, že do toho jdou na vážno. A slyším, že tvrděj všechno možný. Jenom jedno, kam tu zem doopravdy chtějí dovést, až se chopí moci, to neslyším. Svobodu, svobodu! Tu právě podle mě nechtějí. Tu lidi skoro v žádný revoluci nechtějí. Nebo jenom hrstka. Ostatní chtěj něco jinýho. Proč šli lidi v osmačtyřicátém roce s Gottwaldem? Kvůli svobodě? Ta jim byla ukradená. Chtěli se mít dobře. Ted’ je to stejný. Chtěj to zas. Nejdřív si mysleli, že jim to dáme my, tak šli s náma. Ted’ už si to nemyslej, tak čekaj, co jim slíbí Havel. Lidi nechtěj, aby to pokračovalo, to je pravda, ale vůbec není jistý, že chtěj, aby to tu bylo jako na Západě. Tohle Západ nikdy nebyl, ani nebude. Celou dobu opakujou ty samý tři věci. Konec vlády jedný strany, svobodný volby, demokracii. Ale já od začátku roku čekám něco jinýho. Jedno slovo. Zatím jsem je neslyšel. Jaký slovo? Kapitalismus. Kdyby byli doopravdy proti nám, slyšel bys to slovo stokrát denně, ale neslyšíš. Může to znamenat jen dvě věci. Bud’ se lidem boje lidem říct, o co doopravdy jde, nebo to sami nevědí. Zatím lidem dali jenom naději. Ale revoluci vyhrává ten, kdo jí dá program. Já chci, aby to byl Adamec.”*

3. Nenásilí

První dopisy, které docházely do Koordinačního centra OF, nesly datum 20. listopadu 1989, tedy již druhého dne po založení OF. Šlo o otevřené dopisy, které nebyly adresovány přímo OF, ale většinou premiérovi Ladislavovi Adamcovi. Generálnímu prokurátorovi nebo kanceláři FS a OF byly zasílány tzv. na vědomí. Jejich požadavek byl jasný – vyšetření a potrestání viníků agresivního zásahu pořádkových sil na Národní třídě ze dne 17. 11. 1989.⁷⁶

Na záběrech zahraničních štábů přímo ze 17. 11., když se průvod přesouval z Vyšehradu, hlas z tichého davu hlasu křičel „*Nechceme násilí*“,⁷⁷ „*Volání po svobodě je v Česku čím dál tím hlasitější, sděluje zpravodaj anglické společnosti ITN.*“ Osoba křičící heslo nejspíše po zkušenostech z předešlých demonstrací takřka předjímal následující události. Podobně jako transparent se stejným heslem „*Nechceme násilí*“ na Národní třídě, který se objeví ve více filmech (**Mrtvý student, který se nikdy nenarodil** a další.)

Ruku v ruce s odmítnutím násilí vznikl během revoluce její symbol - nenásilí. Odpor vůči násilí si vložilo do názvu i hnutí na Slovensku Verejnosc' proti násiliu, jak poznamenává Fedor Gál ve snímku **Tenkrát**. I pojmenování revoluce „*sametovou*“ pocházelo od jejího nenásilného průběhu. K nenásilí vyzvalo OF poprvé 20. 11. 1989. „*Jde nám tedy o věcný postup, nikoli o násilí. Nechceme hrubosti. Apelujeme na příslušníky policie, armády, milice, aby odmítli brutalitu a potlačování vůle lidu.*“⁷⁸ K použití násilí neměl komunistický režim daleko. Ve dnech 21. a 22. 11. dorazily do Prahy autobusy milicionářů. Rovněž i armáda byla v pohotovosti, ale síla nebyla použita na příkaz generálního tajemníka komunistické strany Milouše Jakeše.⁷⁹

18. listopadu na Národní třídu zavítal štáb švédské televize SVT, aby zachytil

⁷⁶ J. ROUSEK, Adresát, s. 120.

⁷⁷ *Jak nás viděl svět.*

⁷⁸ J. SUK, *Občanské fórum*, s. 2.

⁷⁹ J. SUK, *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. 1. díl – události*, Brno 1998, s. 65.

ojedinělou situaci, v které dva nic netušící sovětští vojáci procházejí místem zásahu. Zastaví je stará žena: „[...] *My chceme bejt bratry , všechny jednaký, rovný, ne bejt krev, nechcem krev, my chceme dobrý.* [sic]“⁸⁰ Setkání končí tak, že sovětský voják obejmě plačící ženu. Emotivní scéna, která se obešla bez nadávek či urážek a skončila objetím, vyjádřila atmosféru tehdejší společnosti. Brutalita jednotek Ministerstva vnitra vyprovokovala do té doby letargickou společnost k odporu vůči stávajícímu režimu. Bývalý člen parlamentní vyšetřovací komise Václav Bartuška k tomu uvedl: „*Ten mrtvý student Martin Šmíd byl klíčová informace v těch prvních dnech. To bylo co najednou dalo odvahu vystoupit i lidem, kteří se nejvíc báli, střední třídě a střední generaci hlavně, našim rodičům. Lidem, kteří mlčeli většinu těch čtyřiceti let a najednou si řekli: tady se zabíjejí děti, tak to je už moc.*“⁸¹ Nenásilí je antonymem brutality, která se objevuje ve spojení se zásahem jednotek ministerstva vnitra na Národní třídě.

V krizové situaci, jako byl zásah proti demonstrujícím a následné události, se člověk snaží získat zpět pocit bezpečí a smysluplnosti vlastní existence, sdružuje se proto do sociálních skupin, aby situaci překonal.⁸² První skupiny lidí se tvořily okolo studentů zbitých na Národní třídě. Dnes se upíná pozornost především k Občanskému fóru, ale nejen filmy Igora Chauna dokazují velkou aktivitu studentů. Návrat zúčastněných, zbitých, k jejich předchozímu životu byl pro ně nemorálním řešením. Vznikl nový pocit společnosti založený na odmítnutí násilí,⁸³ který se přes média a náměstí rozšířil k veřejnosti. Nakonec se většina československé společnosti sdružila na základně nenásilí. Vybrala si podle toho i lídry v OF, kteří proklamovali humanistické zacházení naproti ideologickému. Moc jim byla předána na náměstích.⁸⁴ Nenásilný program revoluce byl veřejně schválen generální stávkou dne 27. 11. 1989.⁸⁵ K podpoře

⁸⁰ *Jak nás viděl svět.*

⁸¹ *Mrtvý student, který se nikdy nenarodil.*

⁸² Ervin STAUB, *The Roots of Evil*, Cambridge 1992, s. 13–34. Ervin Staub je profesorem psychologie na Univerzitě v Massachusetts, v roce 1990 mu byla udělena cena Americké psychologické asociace týkající se multikulturních a mezinárodních vztahů za psychologický výzkum sociálních otázek.

⁸³ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 112.

⁸⁴ Dopis OF prezidentovi USA Georgovi Bushovi a předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR Michalu Gorbačovi, „*Na manifestaci pražského obyvatelstva dne 21. listopadu, již se na Václavském náměstí zúčastnily statisíce lidí, Občanské fórum získalo názorový konsensus, a proto se na Vás obrací i jménem těchto lidí.*“; J. SUK, *Občanské fórum*, s. 3.

⁸⁵ Veřejnost k tomu byla vyzývána OF na manifestacích, např. projev Václava Havla k demonstrantům na Václavském náměstí 22. 11. 1989; J. SUK, *Občanské fórum*, s. 17–18.

programu došlo jak napříč věkovými, tak i názorovými skupinami. Obecně se toto podaří, když se skupiny propojí napříč společnostmi a stanoví si nějaké nadřazené cíle.⁸⁶

Nenásilí bylo součástí revoluční atmosféry. Bylo klenotem veřejnosti, který byl bedlivě hlídán. Na základě myšlenky „nebudeme jako oni“ (rozuměj komunisty). Někdy je tato myšlenka přisuzována Havlovi. Jeho tajemník Vladimír Hanzel k tomu v roce 2006 uvedl: „*Havel nic takového nevymyslel. To bylo motto tehdejší doby. Ani není jeho autorem. To bylo jen pokračování listopadového hesla ‚máme holé ruce‘. ... ten nenásilný postoj byl docela nosný. ... Říkalo se tím, že se jim nebudeme mstít. Že nebudeme jednat jako oni, kteří by všechny pozavírali, postříleli, pověsili...*“⁸⁷

Díl filmové série **Labyrintem revoluce** nazvaný **A co s komunisty?** je jediným filmem z oblasti našeho zkoumání, který se zabývá residuem revoluce, a to otázkou legálnosti Komunistické strany - přestože byla morálně odsouzená, je dodnes fungující stranou. Až na právníka Tomáše Sokola, který požadoval zákaz Komunistické strany, přežívala ve vedení OF neochota něco učinit. Naopak tlak přicházel z mimopražských OF, kde se společnost nelibě dívala na to, jak se z komunistů stávají kapitalisti, jak zakládají firmy navzdory tomu, že donedávna neměli nic a nyní mají základní kapitál. Jan Urban se k vyjádřil k neochotě špiček OF zakázat Komunistickou stranu: „*Tehdy v tom Občanském fóru byla taková ta tendence jako my nejsme politbyro, to musíte vy sami. Což bylo jen z části ... jako správný ... z části to byla vejmluva za vlastní nemohoucnost a neochotu jít do těch konfliktů a vlastně ty konflikty vytvářet. My jsme byli rádi, že komunisti utekli a už jsme se nekoukali kam. [!]*“

Spojení obyvatelstva na základě nenásilí zobrazuje 8. díl 4. řady seriálu České televize **Vyprávěj**⁸⁸ vysílaný v roce 2012. Hraný seriál využívá archivní záběry, které dovedně spojuje s hraným formátem. Seriál sleduje příběh dvou rodin, ale odmysleme si tuto dějovou linku a zaměřme se jen na zobrazení revoluce ve smyslu této práce. Díl

⁸⁶ Ervin STAUB, *The Roots of Evil*, Cambridge 1992, s. 13–34.

⁸⁷ A2, č. 46, 2006.

⁸⁸ *Vyprávěj. Sametová revoluce* [TV seriál]. Režie Martin DOLENSKÝ – Biser ARICHTEV, Česko, 2012, 52 minut.

začíná den po zásahu na Národní, dva studenti jdou lesem, dozvídáme se, že byli vysazeni v Brdech po demonstraci. „*Víš, co to znamená, že lidi přestávají mít strach.*“ Časově je díl zasazen na víkend 18. a 19. listopadu, kdy došlo k vyhlášení protestní stávky vysokých škol a divadel, které odmítly hrát a místo toho diskutovaly s diváky. V neděli vzniká Občanské fórum. Snímek až otrocky zobrazuje detaily doby, jako nedostatek pomerančů, a to platí i o vykreslení historických událostí. Normalizační nálada je zde vylíčena jednoznačně: jsme my a proti nám stojí zlí komunisté. Nicméně díl je historicky přesný a jako jeden z mála z hrané tvorby zachycuje revoluční události pohledem prostých lidí. Vyobrazuje, jak se lidé sdružili v odporu proti násilí. Nejprve došlo k rozpakům, jestli „to už praskne“, ale až falešný mrtvý student spustil lavinu odporu vůči režimu.

Veřejnost se stavěla proti jakémukoliv násilí včetně psychologického, sociálního, hospodářského či ekologického,⁸⁹ stejně tak pouze verbálního. Ve snímcích se v této souvislosti objevil názor na vystoupení Ladislava Adamce na Letné 26. 11. 1989, kde dostal premiér československé vlády šanci postavit se po boku OF do čela politických změn. Adamec nebyl schopen uchopit hozenou rukavici a svým slovníkem, jímž prosil o zmírnění generální stávky, si vysloužil hlasitý nesouhlas davu rozprostřeného po Letenské pláni. Jak v dopisech, tak i ve filmech toto vystupování davu nebylo bráno jako samozřejmost: „*Pokud to má být skutečná demokracie, má být vyslechnut.*“⁹⁰ Obdobně vadilo pisatelům uvolněné vystupování představitelů OF, nedání slova zástupcům KSČ, modlitba kněze a mluvčího OF Václava Malého na závěr mítinku, „*„kopání do mrtvol Štěpána, Husáka (... Gusto, podívej, jak je tady husto), zaznívajících z tribuny [sic].*“⁹¹

James Krapfl pozvedl nenásilí na originální ideál roku 1989, oponoval tak Habermasovi a Furetovi, kteří neviděli v roce 1989 žádnou novost.⁹² Alespoň z dopisů vyplynulo, že sice nenásilí bylo významnou součástí revoluce, ale nebylo ideálem.

⁸⁹ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 112.

⁹⁰ *Infarkt ocelového srdce.*

⁹¹ J. ROUSEK, *Adresát*, s. 120.

⁹² J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 122.

Habermas,⁹³ který znevažuje rok 1989 z důvodu, že se „neorientoval na budoucnost“ a že se cyklicky vrací k něčemu, co už bylo jednou zavrženo, a snaží se o návrat k myšlenkám západní Evropy: „Zde – ve chvíli, kdy revoluční změny získají na síle a stanou se z nich revoluční události – je ten bod, kdy člověk najde jasnou artikulaci touhy se konstitučně napojit na dědictví buržoazní revoluce, a sociálně a politicky na styl obchodu a života spojovaného s rozvinutým kapitalismem, zejména kapitalismem Evropské komunity.“⁹⁴ Krapfl se však ptá: „... jaké jasnovidecké schopnosti umožňují někomu v přítomnosti rozeznat, co se orientuje na budoucnost, a co ne.“⁹⁵ Měl sice pravdu, ale ani v dopisech, ani ve filmech se nevytvořil shluk významnějších požadavků po společnosti bez násilí. Spíše než o cíl šlo o prostředek, jak dosáhnout demokratické a humánní společnosti. Můžeme se domnívat, že svou úlohu hrál i strach, že ozbrojené složky půjdou proti demonstrantům ve chvíli, kdy by oni sami použili násilí.

⁹³ Zároveň i François Furetovi.

⁹⁴ J. HABERMAS, *What Does Socialism*, s. 5.

⁹⁵ J. KRAPFL, *Revolúcia*, s. 147.

4. Revizionistický pohled – blíže nezařaditelné

Vypořádat se s českou povahou se rozhodl Josef Císařovský. Dostal zadání od ředitele Československé televize Jiřího Kantůrka, aby natočil film k ročnímu výročí revoluce. Vznikl snímek **Obrazy z Čech**.⁹⁶ Josef Císařovský mi k tomu poznamenal: „...měla to být oslava Velké Něžné, ale nějak se mi to zvrtilo v analýzu české národní povahy, takže místo 17. listopadu 1990 to vysílali už 13.11.“ Josef Císařovský se ve filmu zabývá hlavně tzv. „osmičkovými“ roky, tj. 1918, 1938, 1968, 1989. Ve zvukové stopě jsou citáty myslitelů: Ferdinanda Peroutky, Pavla Tigrida, Václava Havla, ale i Vasilu Bil'aka a dalších. Na začátku filmu Ferdinand Peroutka praví: *„Nové naše dějiny jsou zalité, světlem mírným a měkkým. V této zemi teklo méně krve než jinde. Násilná smrt zachovala si mezi tímto národem veškerý svůj úděsný a obludný ráz. Raději žít pro národ než umírat. To nebyla žádná teorie, ale skutečnost sama. Vyvinuli se z nás jacísi chytří milovníci života.“* Do kontrastu se slovem je dán dlouhý nájezd zoomem v obraze na dav lidí demonstrující na Letenské pláni v roce 1989. Snímek depresivně bilancuje odvalu, bojovnost, pohodlnost českého národa, která je dáována do kontrastu vůči sobě navzájem a zároveň především k vývoji roku 1989. Ve filmu jsou použity dodnes nepoužívané záběry plného Václavského náměstí. Film je dělen na kapitoly a v té poslední se režisér věnuje nejnovějšímu zlomu v českých dějinách. K prvnímu zatarasení a napadení průvodu 17. listopadu 1989 jednotkami Ministerstva vnitra došlo ve Vyšehradské ulici. Archivní zpravodajské záběry ze zákroku jsou použity i ve filmu **Obrazy z Čech**. Jedná se o jediné zachycení zásahu jednotek policie. Ty, které se dochovaly z Národní třídy, končí před tím nejagresivnějším útokem. Ve zvukové stopě je použit text Rudolfa Voříška: *„V osobnosti sv. Václava přijal český národ vědomě za svou věc ochranu toho, co je slabé a bezmocné, neboť tady jsou tvůrci hodnot, kterých se mocenskému pojetí nedostává, a zároveň boj proti každému a všemu, co ohrožuje spravedlnost, právo a lásku v tomto světě. I když často český národ ve svých dějinách a poprvé vlastně za svatého Václava nebojoval proti hrozícímu nebezpečí zbraní, neboť jeho výsostným imperativem vždy muselo být uchování národa. Bojoval proti němu svým tvrdým lpěním na vlastní existenci a vypětím svých duchovních sil, které právě*

⁹⁶ *Obrazy z Čech* [film]. Režie Josef CÍSAŘOVSKÝ, Česko, 1990, 83 minut.

v dobách největšího nebezpečí jasně naznačovaly, že i ve zdánlivé slabosti je síla a nezničitelný předpoklad a oprávnění národního života.“

JUDr. Michal Danišovič⁹⁷ je snímek z druhé ročníku tehdejšího studenta FAMU Martina Kohouta. Michal Danišovič byl velitelem Veřejné bezpečnosti v Praze a z titulu své funkce zároveň i zásahu na Národní třídě 17. listopadu 1989. Jeho velitelské stanoviště bylo v Kongresové ulici, daleko od centra dění. Danišovič ve snímku lakonicky vysvětlil, proč nebyl ve velitelské místnosti, když došlo k zásahu proti studentům odskočil si zrovna zavolat manželce, na toaletu a snědl klobásu. Tento film není jen o tomto zásahu, ale je především úvahou o české minulosti a přístupu k ní. Danišovič je úspěšný chovatel králíků a chce se stát funkcionářem svazu chovatelů králíků, což mu je zabráněno kvůli jeho minulosti. Spor je veden s dvěma muži ze svazu chovatelů, kteří tichým způsobem kolaborovali s komunistickým systémem. Film tak pokládá nepříjemnou otázku, kdo je více vinen, jestli ten, kdo plnil svoji funkci, nebo šedá většina, která se přizpůsobovala, aby tzv. přežila. Tento pocit je umocněn hudbou Karala Gotta a střihem na archivní materiál, kde Gott pronáší proslov při podpisu Anticharty. Snímek je uveden příznačným citátem J. A. Komenského: „*K tomu, aby člověk mohl páchat zlo, musí si myslet, že páchá dobro.*“, který platí pro všechny zúčastněné.

⁹⁷ *JUDr. Michal Danišovič* [film]. Režie Martin KOHOUT, Česko, 2010, 60 minut.

Závěr

První filmy natočené již během revolučních dní nebo sestříhané z archivních materiálů v roce 1990 **můžeme** označit jako **demokratické**. Byly to snímky, jejichž autoři věřili v demokratický proces a snažili se filmem tento proces podpořit. Podstatou těchto snímků je především snaha vyplnit informační mezeru po pádu cenzury. Tyto rané snímky měly nejširší zastoupení všech revolučních hodnot, tj. demokracie, socialismu a nenásilí.

Jako **relativizující** filmy bych označil díla, která se snaží nahlédnout na politickou transformaci z více úhlů a nabízí možnost zamýšlení se nad průběhem událostí. Relativizují dosavadní přežívající pohled „vítězné“ strany. Hlavním rozdílem oproti demokratickým filmům je zapojení a vyslechnutí komunistických politiků. K tomu došlo u filmu **Tenkrát** Roberta Sedláčka k desátému výročí revoluce a v menší míře u dokumentární série **Labyrintem revoluce**.

Do poslední kategorie, kterou označuji jako **revizionistickou**, zařazuji pouze snímek Josefa Císařovského **Obrazy z Čech, Mrtvý student**, který se nikdy nenarodil Igora Chauna a dílo Martina Kohouta **JUDr. Michal Danišovič**. Tyto snímky se snaží subversivním způsobem přehodnotit dění v listopadu a prosinci 1989.

Celkově je snímků o revolučních událostech méně, než by se od takto velké události novodobých dějin očekávalo. První dvě kategorie filmů – demokratické a relativizující – zobrazují revoluci stále s určitou mírou ideologického nádechu. Revoluci a její aktéry oslavují. Jistě by si takto velká historická událost zasloužila i kritičtější pohled. Doposud v kinematografii ale zcela chybí snímek, který by revoluci zasazoval do mezinárodního kontextu. Ten je zcela vynechán, a je i takřka nezpracován v historiografii.

Jedním ze základních faktů, s kterými se museli tvůrci filmů o listopadové revoluci

vypořádat, byla její sametovost. Hladký průběh transformace, v které se komunisté po čtyřicetiletém vládnutí vzdali během pár dní a opustili své mocenské pozice, vytvořilo podklad pro konspirační teorie. Československo bylo opuštěno Sovětským svazem, komunistické vedení státu už nebylo řízeno z Moskvy a muselo si poradit samo. Došlo k nárůstu aktivit opozice, které vedly k pádu socialistického zřízení. Střetly se mezinárodní, tzv. geopolitické dějiny, jejichž tendence směřovala k demokracii a kapitalismu, a osobní dějiny občanů. Mezi těmito dvěma póly stáli politici Komunistické strany a Občanského fóra.

Nejsilnější myšlenkový proud během listopadu a prosince 1989 se týkal demokracie, v jejímž tématu vynikal především požadavek svobodných voleb. Co demokraticky smýšlející obyvatelstvo především chtělo, byly svobodné volby v co nejkratším čase. Nejpatrnější byl způsob formulace požadavků na demokracii. Spíše než aby lidé používali abstraktní demokratické pojmy, reagovali hlavně na to, s čím přicházeli denně do styku, tedy co jim vadilo a chybělo v daném systému. Formulace demokracie probíhala spíše odmítnutím antidemokratických prvků socialismu, než definováním určité podoby demokracie. Nejpočetněji byl ve filmech zastoupen požadavek demokracie, a to především ve filmech demokratických. Samozřejmě ostatní filmy nemůžeme označit za antidemokratické, zobrazovaly rodící se demokracii, ale pokud hledáme původní atmosféru, duch veřejné revoluce a to i v její nedokonalosti, v nemožnosti formulovat přesné, inteligentní požadavky, tak v největší míře je zastoupena v demokratických filmech. O privilegiích členů nomenklatury KSČ pojednávají snímky **Něžná revoluce** a **Polojasno**. **Polojasno** je sice snímkem natočeným až k desátému výročí převratu, ale natočen byl podle deníkových zápisků, knihy Václava Bartušky z let 1989 – 1990. Zabírá i jeden filmovými tvůrci jinak přehlížený základní kámen demokracie – spravedlnost. Téma lidových milic jako privilegované složky strany je řešeno v díle **Náčelník nepromluví**. Touha po svobodných médiích a zrušení cenzury jsou námětem snímků **Filmová kronika – Reflexe** a **Něžná revoluce**.

Nejzajímavějším požadavkem revoluce byl ale socialismus. Diskuse o odsouzení vlastní socialistické minulosti, tj. buď dvacetileté, nebo čtyřicetileté, nám ukazuje, jak se pisatelé neradi vzdávali své minulosti, a také to, jak byli s reálným socialismem propojeni. Využití přestavbového slovníku dokládá sílu účinné propagandy, především však měli pisatelé dopisů do KC OF strach o ztrátu sociálních výhod a společenského postavení, které jim do té doby socialismus poskytoval. Přesto se však shodli na chybách reálného socialismu a přáli si jejich odstranění. Špatný stav hospodářství, životního prostředí, nedostatkové zboží aj., a hlavně monopol moci KSČ byly dokladem neadekvátního vládnutí KSČ. Proto většina požadavků v této kategorii v sobě nesla buď implicitně, nebo explicitně, myšlenky demokratického socialismu. Nutno ale poznamenat, že představy o něm byly dosti vágní, proto se často kryl pouze za hesla. Jeho vágnost můžeme přičítat tomu, že nikdy nebyl uveden do praxe a sami akademikové se špatně dobírají k jednotné definici. Jak už bylo zmíněno v kapitole o socialismu, Habermas v tomto historickém období viděl šanci pro tento experiment v reálu. Následně však sám dodává, že většina lidí nacházející se uprostřed trosek, které zbyly z totalitního socialismu, na takový experiment neměla náladu. I proto se možná společnost vydala jistější cestou osvědčené demokracie. Vágní zastoupení socialismu bylo zahrnuto i ve filmové tvorbě - demokratické filmy si všímají pomyslné diskuse o délce špatné socialistické vlády, Alexandra Dubčeka. Tím dokládají těsnou souvislost s dobou. Socialismus je naopak zastoupen v relativizujících filmech Roberta Sedláčka a v dokumentární sérii **Labyrintem revoluce**.

Vzhledem k odmítnutí násilí spáchaného na demonstrujících k výročí zavraždění studenta Jana Opletala nacisty na Národní třídě 17. listopadu 1989 vznikl nový symbol revoluce nenásilí. Na základě nenásilí se sdružily různé proudy společnosti v jeden, aby dosáhly změny vládnoucí moci. Nenásilí bylo hlavním duchem atmosféry revoluce. Bedlivě se sledovalo dodržování nenásilného stavu, pisatelé hlídali i pouhé slovní napadání KSČ. Nenásilí se objevilo jak v demokratických filmech (**Infarkt ocelového srdce**), tak i v relativizujících. Především ve filmech Igora Chauna, **Mrtvý student který se nikdy nenarodil**, v díle **A co s komunisty?** ze série **Labyrintem revoluce**, ale i v popkulturnímu seriálu **Vyprávěj**, kde je nenásilí jedním z hlavních motivů.

I když James Krapfl staví revoluční ideál nenásilí za originální myšlenkový výplod revoluce, dopisy do KC OF to nepotvrdily. Nezazníval v nich požadavek po utopistické společnosti bez násilí, pisatelé si dobře uvědomovali, že nenásilí je prostředkem, nikoli cílem.

Filmy, které vznikly o revoluci v roce 1989 v Československu, se s výjimkou prvních demokratických filmů hodnotami revoluce zabývaly jen málo. Jejich záběr byl zaměřen na zachycení vzpomínek přímých pamětníků a způsob předání moci. Osobní paměť diváka je tak vystavena manipulací kulturního prostředí, které se zaměřuje na výklad dějin prostřednictvím elit, jež byly ustanoveny (nebo odešly) s revolucí.

Bibliografie a další zdroje:

Nevydané prameny

Archiv Ústavu soudobých Akademie věd České republiky

Literatura

Antalová, I. (ed.): *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1990*. Bratislava 1999.

Bartuška, V.: *Polojasno. Pátrání po vinících 17. listopadu 1989*. Praha 1990.

Bednář, M.: *Spravedlnost, demokracie a česká filosofie politiky. Úvahy nad proměnou hodnot po roce 1989*. Olomouc 1998.

Benda, M. a kol.: *Studenti psali revoluce*. Praha 1990.

Beneš, B.: *Nápisy v ulicích*. Brno 1993.

Boček, J.: *Kapitoly o filmu*. Praha 1968.

Bok, J. – Vachalovský P.: *Sametová špína*. Praha 2002.

Bross, S.: *Úvahy o státotvorném procesu v Evropě*. Praha 2008.

Březina, V.: *Lexikon českého film. 2000 filmů 1930-1997*, Praha 1997.

Bureš, J.: *Občanské fórum*. Plzeň 2007.

Busky, F. D.: *Democratic Socialism. A Global Survey*, Westport, 2000.

Dahl, A. R.: *Demokracie a její kritici*, Praha 1995.

Dragula, L.: *Průvodce pokojnou revolucí. Praha 1989*. Praha 1990.

Dvořáková, V.: *O přechodech k demokracii*. Praha 1994.

Furet, F.: *Promýšlet Francouzskou revoluci*, Brno 1994.

Garton Ash, T.: *Rok zázraků '89*. Praha 1991.

Gjuričová, A. – Kopeček M. (edd.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Praha - Litomyšl 2008.

Habermas, J.: *What Does Socialism Mean Today? The Rectifying Revolution and the Need for New Thinking on the Left*, New Left Review, 1990, č. 183.

Hlušíčková, R. – Otáhal, M.: *Čas Demokratické iniciativy 1987 – 1990*. Praha 1993.

Holubec, P. (ed.): *Kronika sametové revoluce*. Praha 1990.

Holubec, S.: *Výměna elit. Sociologické aspekty tzv. sametové revoluce*. Praha 2002.

- Honajzer, J.: *Občanské fórum. Vznik, vývoj a rozpad*. Praha 1996.
- Horáček, M.: *Jak pukaly ledy*. Praha 1990.
- Husák, P.: *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?*. Praha 1999.
- Hvížd'ala K.: *Výslech revolucionářů z listopadu 1989*. Praha 1990.
- Jičínský Z.: *Československý parlament v polistopadovém vývoji. Federální shromáždění mezi 17. Listopadem 1989 a 8. Červnem 1990*. Praha 1993.
- Kaminski, Z. A.: *Coercion, Corruption, and Reform: State and Society in the Soviet-Type Socialist Regime*, Journal of Theoretical Politics, 1989, č. 1.
- Karklins, R.: *Typology of Post-Communist Corruption*, Problems of Post-Communism, 49, 2002, č. 4.
- Krapf, J.: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultura a společenstvo v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava 2009.
- Mayer, F.: *Češi a jejich komunismus*. Praha 2009.
- Otáhal, M.: *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno 1999.
- Pullmann, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.
- Rupnik, J.: *Jiná Evropa*. Praha 1992.
- Staub, E.: *The Roots of Evil*, Cambridge 1992.
- Suk, J.: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha 2003.
- Suk, J.: *Občanské fórum: Listopad – prosinec 1989. Dokumenty*, Brno 1997.
- Suk, J.: *Občanské fórum: Listopad – prosinec 1989. Události*. Brno 1997.
- Suková, I. (ed.): *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*. Praha 1995.
- Valeš, L.: *Listopad '89 v Klatovech aneb Klatovy v přelomových letech 1989-1990*. Závlekov 2005.
- Vaněk M. (ed.): *Mocní? Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace*. Praha 2006.

Audiovizuální díla

Něžná revoluce [film]. Režie Jiří STŘECHA – Petr SLAVÍK, Česko, 1989.

Polojasno [film]. Režie Filip RENČ, Česko, 1999.

Infarkt ocelového srdce [film]. Režie Vladislav KVASNIČKA, Česko, 1990.

Náčelník nepromluví [film]. Režie Juraj ŠAJMOVIČ ml., Česko, 1990.

Jak nás viděl svět – Sametová revoluce 1989 pohledem zahraničních televizních štábů [film]. Režie Alena ŠIMÍČKOVÁ – VLADIMÍR KUNZ, Česko.

Filmová kronika – Reflexe [film]. Režie kolektiv Krátkého filmu, Česko.

Labyrintem revoluce [TV seriál]. Režie Petr JANČÁREK, Česko, 2006.

Jardův sedmnáctej [film]. Režie Igor CHAUN, Česko, 1989.

Mrtvý student, který se nikdy nenarodil [film]. Režie Igor CHAUN, Česko, 2009 (2010).

Tenkrát [film]. Režie Robert SEDLÁČEK, Česko, 1999.

Vyprávěj. Sametová revoluce [TV seriál]. Režie Martin Dolenský – Biser ARICHTEV, Česko, 2012.

Obrazy z Čech [film]. Režie Josef CÍSAŘOVSKÝ, Česko, 1990.

JUDr. Michal Danišovič [film]. Režie Martin KOHOUT, Česko, 2010.

Periodika

A2, č. 46, 2006.

Journal of Theoretical Politics, 1989, č. 1.

Problems of Post-Communism, 49, 2002.